

Zofia Nauka

ORCID: 0000-0003-1758-2070

Uniwersytet Wrocławski

<https://doi.org/10.19195/1733-5779.38.19>

Liberalizm i konserwatyzm — rekonstrukcja pojęć i perspektywa polska

Słowa kluczowe: liberalizm, konserwatyzm, dyskurs, opracowanie

Keywords: liberalism, conservatism, discourse, elaboration

Abstrakt: W niniejszej publikacji autorka podjęła się próby rekonstrukcji dwóch nurtów filozoficzno-politologicznych — liberalizmu i konserwatyzmu. W artykule możemy odnaleźć krótki zarys historyczny obu pojęć oraz próbę ich usystematyzowania definicyjnego. Trudność związana z ich definiowaniem wynika z mnogości kontekstów i zjawisk wpływających na kształtowanie się badanych doktryn. Ponadto autorka dokonała krótkiego przeglądu wybranych publikacji związanych z obydwoma pojęciami, pozwalających spojrzeć na zjawiska z różnych perspektyw badawczych. W podsumowaniu przytoczone zostają opracowania, które zestawiają omawiane pojęcia na zasadzie kontrastu, co pozwala na dalsze analizy w perspektywie badania podziałów społecznych i dychotomii światopoglądowej w Polsce i na świecie.

Liberalism and conservatism — the reconstruction of concepts and the Polish perspective

Abstract: In this publication, the author has attempted to reconstruct two philosophical and political trends — liberalism and conservatism. In the article, we can find a short historical outline of both concepts and an attempt to systematize their definitions. The related difficulty results from the multitude of contexts and phenomena influencing the shaping of both concepts. Moreover, the author made a short review of selected publications related to them, which allow looking at the phenomena from different research perspectives. In the summary, studies are presented that compare both concepts by way of contrast, which allows further analyses in the perspective of studying social divisions and the worldview dichotomy in the Polish and global perspectives.

Analizując mnogość poglądów politycznych we współczesnym świecie, można dostrzec wiele teorii i ideologii kształtujących scenę polityczną Polski, Europy i reszty świata. Żadne jednak nie są traktowane tak przeciwstawnie i antynomicznie jak liberalizm i konserwatyzm. Są to ideologie dominujące we współczesnym

świecie polityki. Analizując zjawisko polaryzacji opinii publicznej można zauważyć, że te dwa nurty są dominujące, przez co zmuszają w pewien sposób społeczeństwo do opowiedzenia się po jednej ze stron. W poniższym opracowaniu przedstawię, jak ewoluowały te dwa pojęcia, jak zmieniały się poglądy liberałów i konserwatystów przez lata oraz jak można wykorzystać tę wiedzę do badania współczesnej sceny politycznej w Polsce.

Liberalizm — zarys pojęcia

Zgodnie z definicją przedstawioną przez Witolda Kwaśnickiego liberalizm jest:

doktryną indywidualistyczną, doktryną, która zakłada prymat jednostki nad społeczeństwem. Jednostka i jej dobro uznawane są za wartość naczelną, której podporządkowana ma być organizacja całego społeczeństwa. Wszelkie organizacje społeczne, w tym i państwo, traktowane są jako podporządkowane jednostce i jako takie powinny być narzędziem wspomagającym jednostkę w jej dążeniu do pełnego rozwoju jej osobowości¹.

Liberalizm powstał w określonych realiach społecznych i kulturowych. Za jego początki uznaje się okres oświecenia, kiedy to zakwestionowano kształt tradycyjnej instytucji społecznej, w wyniku czego tworzyły się ruchy rewolucyjne. W ich konsekwencji powstały między innymi Stany Zjednoczone, które podawane są za przykład pierwszego kraju stworzonego zgodnie z liberalną doktryną. Kolejnym, niezwykle ważnym wydarzeniem w ewolucji liberalizmu była rewolucja francuska. Wtedy właśnie możemy dostrzec pierwsze objawy dualistycznego podziału społeczeństwa na zwolenników zmiany ustrojowej kraju (właśnie liberałów) i monarchistycznych przeciwników reform (konserwatystów).

W późniejszych okresach historycznych występowały znaczne rozbieżności w definiowaniu tej idei w różnych krajach i ustrojach politycznych. Liberalizm, jak każda ideologia, zaczął ewoluować i dostosowywać się do specyfiki sceny politycznej poszczególnych państw czy regionów, wynikiem czego wspólnie trudno mówić o jednej, uniwersalnej definicji liberalizmu. Jak pisze Jerzy Szacki: „Całkowitą pewnością co do znaczenia liberalizmu mogą mieć tylko ci autorzy, którzy dają jego własny, arbitralny projekt, nie troszcząc się o to, jak ma się on do wszystkich pozostałych”². Zauważa on również, że zjawisko to zaowocowało „zbanalizowaniem” liberalizmu i nadużywaniem pojęcia, poprzez ukrywanie poglądów anarchistycznych, antysystemowych czy socjalistycznych pod płaszczykiem „idei liberalnej”, czego symptomy możemy dostrzec, chociażby na współczesnej scenie politycznej. Jednak czy możemy mówić o „zbanalizowaniu” liberalizmu, odmawiając niektórym grupom utożsamiania się z jego wartościami?

¹ W. Kwaśnicki, *Historia myśli liberalnej. Wolność własność odpowiedzialność*, Warszawa 2000, s. 8.

² J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994, s. 23.

Jeśli spojrzysz się na to zjawisko w skali europejskiej, można dostrzec mnogość i zróżnicowanie partii liberalnych: rumuńska Narodowa Partia Liberalna, litewski Sojusz Liberalny i Centrowy, holenderska Partia Ludowa dla Wolności i Demokracji czy niemieckie FDP — przykładów jest wiele. Największa trudność w porównywaniu tych partii wynika z wcześniej wspomnianych odmiennych uwarunkowań historycznych i społecznych oraz kontekstów kulturowych. Dlatego nie można się opierać tylko na nazewnictwie, ale przede wszystkim na wartościach, jakie reprezentuje dane ugrupowanie. Analizę kontekstu europejskiego utrudnia tło historyczne: w Europie Zachodniej liberalizm jest ugruntowanym poglądem sceny politycznej, zaś w krajach byłego bloku wschodniego traktowany jest jako przeciwwaga dla systemu komunistycznego³. W skali globalnej również można dostrzec różnice w postrzeganiu liberalizmu narodowego. Znajduje to uzasadnienie we wcześniej postawionej tezie o różnych definicjach tej doktryny. Z analizy wynika, że największe różnice można dostrzec pomiędzy dojrzałymi a „młodymi” demokracjami: w krajach wysoko rozwiniętych liberalizm utożsamiany jest z poglądami postępowymi, proekologicznymi i otwartością światopoglądową. W krajach rozwijających się idea liberalizmu ściślej związana jest z wartościami demokratycznymi i indywidualizmem.

Konserwatyzm — zarys pojęcia

Podobnie jak w przypadku liberalizmu, jednoznaczne zdefiniowanie idei konserwatyizmu okazuje się trudne. W wielu publikacjach poświęconych tej tematyce można znaleźć trudności ze wskazaniem jednej definicji, co zauważa Ryszard Skarżyński⁴, przypominając słowa Geoga Nasha, który twierdził, że „konserwatystą jest ten, który sam się tak określa lub inni go tak nazwali”⁵. Aby przybliżyć pojęcie, pozwolę sobie ponownie odwołać się do definicji opartej na pracy Rogera Scrutona, jednego z czołowych badaczy myśli konserwatywnej, która to definicja pozwoli na dalsze rozważania:

Konserwatyzm nie jest zatem projektem zatrzymania biegu historii, unieruchomienia społecznych i ekonomicznych zmian, nie jest powrotem do przeszłości. Jest projektem wprowadzenia celowych, powolnych i nadzorowanych zmian, których działanie będzie opisane w odpowiednich statutach i uprawnieniach, spokojnie realizowane, wdrażane pod nadzorem uczciwych kontrolerów i kompetentnego rządu, za zgodą większości społeczeństwa i z poparciem jego elity⁶.

³ J. Charchuła, *Liberalizm polski. Idee, doktryny, przedstawiciele*, Kraków 2016, s. 91.

⁴ R. Skarżyński, *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*, Warszawa 1998, s. 11.

⁵ G. Nash, *The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945*, Willmington 2006 (przeł. — Z.N.).

⁶ J. Hołówka, *Roger Scruton — konsekwentny, ale nieprzewidywalny*, „Przegląd Filozoficzny — Nowa Seria” 2020, nr 113.

Mimo uniwersalnego charakteru definicji nie jest to wyczerpujący opis pojęcia, dlatego warto ponownie przywołać Skarżyńskiego, który w swojej publikacji podzielił poglądy konserwatywne na konserwatyzm: organiczny, metafizyczny, społeczno-kulturowy i decyzyjonistyczny. Konserwatyzm organiczny przywiązuje szczególną wagę do tradycji danej społeczności, a nawet przechodzi do idealizowania dawnych form i zwyczajów w kontrze do rozwoju i nowoczesności. Konserwatyzm metafizyczny odnosi się do poziomu religijnego ideologii. Konserwatyzm społeczno-kulturowy jest „łagodną” wersją konserwatyizmu organicznego, ponieważ dostosował się do zmian społeczno-kulturowych, przysposabiając takie wartości, jak demokracja czy gospodarka kapitalistyczna. Z kolei konserwatyzm decyzyjonistyczny jest efektem sytuacji, w której „rewolucja nieodwracalnie rozbija tradycyjny system społeczny”⁷.

Co ciekawe, konserwatyzm, tak silnie odwołujący się do tradycji historycznej, swą ostateczną formę przybrał stosunkowo niedawno. Za początki konserwatyizmu *sensu stricto* uznaje się końcówkę epoki oświecenia, a sam konserwatyzm za krytyczną odpowiedź na silnie wzbierającą falę myśli liberalnej. Wtedy właśnie myśliciele tacy jak Edmund Burke⁸ czy Joseph de Maistre⁹ zaczęli przedstawiać swoje postulaty o poszanowaniu tradycji i upadku społeczności wynikającym z postępowej myśli rewolucyjnej.

Obecnie myśl konserwatywna jest jedną z dominujących w dyskursie publicznym. Podobnie jak w przypadku liberalizmu, można również wymienić wiele partii politycznych w Europie i na świecie, które reprezentują tę ideologię. Wśród najbardziej znanych są Partia Republikańska w Stanach Zjednoczonych, Partia Konserwatywna w Wielkiej Brytanii, Forza Italia we Włoszech, Fianna Fail w Irlandii, Nowa Demokracja w Grecji czy Unia na rzecz Ruchu Ludowego we Francji. Między wymienionymi partiami występują różnice ideologiczne wynikające z różnych kontekstów historycznych i kulturowych, jednak można zauważyć, że nie są one tak silne, jak w przypadku liberalizmu. Czynnikiem, które odróżniają konstrukcje konserwatyizmu w poszczególnych krajach, są ochrona tradycji oraz powrót do dawnych wartości. Kraje o silniejszych nurtach postępowych zmierzają w kierunku powrotu do wartości konserwatywnych, natomiast kraje o krótszej historii demokratycznej zmierzają w kierunku ochrony wartości tradycyjnych. Podobnie jak w przypadku liberalizmu, tutaj również różnica ideologiczna jest najlepiej dostrzegalna w krajach o różnym poziomie świadomości demokratycznej i na odmiennych poziomach rozwoju, co zdaje się zjawiskiem koherentnym.

⁷ R. Skarżyński, *op. cit.*, s. 22.

⁸ Edmund Burke — irlandzki filozof i polityk, twórca nowoczesnego konserwatyizmu, krytyk rewolucji francuskiej.

⁹ Joseph de Maistre — sabaudzki filozof polityczny, urzędnik i dyplomata. Jeden z twórców tradycjonalistycznego konserwatyizmu w jego wersji znanej jako tradycjonalizm, legitymizm i ultramontanizm. Najwybitniejszy z konserwatywnych pisarzy politycznych epoki rewolucji francuskiej.

Liberalizm polski — różne perspektywy zjawiska

Obecnie stań badań dotyczących liberalizmu w kontekście politycznym i socjologicznym jest szeroki. Na wstępie warto przywołać wspomnianego już wcześniej Jerzego Szackiego i jego publikację *Liberalizm po komunizmie*, pracę niezwykle ważną w badaniach nad liberalizmem zarówno w Polsce, jak i w Europie, ponieważ — jak zauważa Szacki — „problemy polskie odzwierciedlają wszystkie dylematy społeczne, gospodarcze i polityczne, trapiące Europę Wschodnią”¹⁰. Opracowanie Szackiego zawiera rozważania nad liberalizmem, jego początkami w czasach komunistycznych i wyzwaniem po transformacji w 1989 roku. Praca ta jest niezwykle ciekawa zwłaszcza w kontekście współczesnego kryzysu myśli liberalnej, z którym mamy do czynienia zarówno w skali krajowej, jak i globalnej.

Innym sposobem analizowania zagadnienia są liczne artykuły przedstawiające powstawanie liberalizmu polskiego w kontrze do istnienia systemu komunistycznego. Włodzimierz Bernacki w artykule *Liberalizm polski wobec komunizmu*¹¹, opierając się na obserwacji historycznej, stawia dość odważną tezę, że polski liberalizm jest poddawany ciągłej próbie i nie potrafi przetrwać zmian społecznych i obyczajowych, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę specyfikę tej ideologii. Bernacki zauważa, że Polacy nie uczą się na błędach historii, podążają za zmianą bez refleksji nad powtarzającym się upadkiem wartości wolnościowych i postępowych.

Specyfikę liberalizmu polskiego można analizować również z perspektywy ekonomicznej. Powołam się tutaj na artykuł Tadeusza Kowalika *Polska transformacja a nurty liberalne*¹², który krytykuje polskie działania społeczno-ekonomiczne po transformacji jako przyczynę negatywnych zjawisk ekonomicznych wczesnych lat dziewięćdziesiątych (masowe bezrobocie, niska stopa zatrudnienia, ubóstwo, bezdomność, klasizm, złe warunki pracy, kryzys państwa opiekuńczego, niesprawiedliwość społeczna). Autor zauważa, że działania te, o podłożu konserwatywnym i neoliberalnym, są niesłusznie utożsamiane z polskim liberalizmem, czego przyczyny dostrzega w złym rozumieniu pojęciowym i niskiej świadomości na temat nurtów politycznych *per se*.

Ciekawą i bardziej współczesną analizą o charakterze publicystycznym jest tekst *Liberalizm po przejściach*¹³, w którym Michał Warchała analizuje kondycję polskiego liberalizmu w kontekście sytuacji socjo-politycznej po katastrofie smoleńskiej w kwietniu 2010 roku. Autor mówi tutaj o bezradności liberalizmu wobec rosnącego dyskursu „sektę smoleńskiej”, co w perspektywie przerodziło się w kryzys wartości demokratycznych i zwrot w stronę wartości konserwatywnych. Autor zarzuca mediom liberalnym, że dołączyły do „żałobnej celebracji”, przez co nara-

¹⁰ J. Szacki, *op. cit.*, s. 21.

¹¹ W. Bernacki, *Liberalizm polski wobec komunizmu*, [w:] *Antykomunizm po komunizmie*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2001.

¹² T. Kowalik, *Polska transformacja a nurty liberalne*, „*Ekonomista*” 2007, nr 6.

¹³ M. Warchała, *Liberalizm po przejściach*, „*Znak*” 2011, nr 6.

ziły się na sztuczność i autoparodię. Zjawiska te, zdaniem autora, stworzyły niebezpieczeństwo dla polskiego liberalizmu, który dotychczas traktowany był jako jedyna możliwa dla Polaków ścieżka w stronę nowoczesności i demokratyzacji.

Konserwatyzm polski — różne perspektywy zjawiska

Jednym z ważniejszych opracowań zajmujących się analizą zjawiska konserwatyizmu jest z pewnością wcześniej wspomniana książka Ryszarda Skarżyńskiego *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*¹⁴. Jest to zdecydowanie jedna z bardziej kompleksowych polskojęzycznych pozycji, która omawia zjawisko konserwatyizmu, przegląd jego ewolucji i powstawanie odłamów oraz zawiera uporządkowane ustalenia dotyczące filozofii politycznej tej doktryny. Dostrzec można dwa poruszane przez autora problemy dotyczące badań nad konserwatyżmem. Po pierwsze, Skarżyński przestrzega przed uprzedzeniami, które pojawiają się podczas badania i analizowania zjawiska, a po drugie, mówi o trudności oddzielenia konserwatyżmu polskiego od innych konserwatyżmów. Jest to jednak sprzeczne z obserwacjami i wynikami analiz innych badaczy, na co mogła mieć wpływ data wydania publikacji (pierwsze wydanie zostało wydrukowane w 1998 roku).

Bardziej aktualną publikacją, która pozwala na głębszą analizę zjawiska, jest *Konserwatyzm po komunizmie*¹⁵ Rafała Matyja. Przedstawia on bardziej współczesną wersję konserwatyżmu. Matyja, mówiąc o „renesansie konserwatyżmu”¹⁶, zauważa różnice w postrzeganiu konserwatyżmu lat dziewięćdziesiątych i konserwatyżmu początku XXI wieku. Dostrzega zmiany i coraz większą popularność wartości tradycjonalistycznych. Zarzuca też „pastiszowość” zarówno polskiemu konserwatyżmowi, jak i liberalizmowi, co uzasadnia krótką tradycją demokracji polskiej i brakiem kontekstów narodowych i lokalnych. Opracowanie staje się z jednej strony panoramą stanowisk inspirowanych tradycją konserwatywną, z drugiej — próbą odpowiedzi na pytanie o konsekwencje działań ugrupowań konserwatywnych.

Poza wcześniej wspomnianymi pracami niewiele publikacji skupia się na analizie konserwatyżmu *per se* w okresie potransformacyjnym. Większość dostępnych analiz opiera się na tradycji stańczykowskiej czy konserwatyżmie krakowskim dwudziestolecia międzywojennego. Pozostałe opracowania prezentują wpływ myśli konserwatywnej na kształtowanie się współczesnej sceny politycznej, na przykład w programach partii politycznych.

¹⁴ R. Skarżyński, *op. cit.*

¹⁵ R. Matyja, *Konserwatyzm po komunizmie*, Warszawa 2009.

¹⁶ *Ibidem*, s. 9.

Liberalizm i konserwatyzm — koegzystencja w dyskursie naukowym

Wiele opracowań naukowych z obszarów politologii, socjologii i filozofii zestawia ze sobą te dwa nurty, traktuje je na zasadzie przeciwstawności. Nie można rozpocząć rozważań o tej dychotomii, nie wspominając niezwykle popularnej publikacji amerykańskiego lingwisty George’a Lakoffa *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*¹⁷. Publikacja ta, pomimo osadzenia w dyskursie polityki Stanów Zjednoczonych, jest kompendium wiedzy na temat różnic w postrzeganiu świata przez osoby wyznające te dwie odmiennie ideologie, dzięki czemu może stać się kompendium wiedzy dla badaczy życia politycznego w Polsce i Europie. Można to zauważyć zwłaszcza w opisie kategorii używanych przez liberałów i konserwatystów amerykańskich, ponieważ podobną wymowę tych zjawisk możemy dostrzec współcześnie również w Polsce. Ponadto różnice w światopoglądach wyznaczają ramy nie tylko w Stanach Zjednoczonych, ale w innych krajach Europejskich, również w Polsce.

W polskim dyskursie naukowym można odnaleźć wiele tekstów i artykułów poruszających się nad tematem różnic w poglądach liberalnych i konserwatywnych. W większości z nich te dwie ideologie zestawiane są z sobą na zasadzie kontrastu, zostaje zaprezentowany podział społeczny wynikający z dominacji tych dwóch poglądów nad innymi ideologiami. Rozpatrywane jest to w wielu aspektach: politologicznym, psychologicznym, socjologicznym czy ekonomicznym. Niektóre opracowania starają się rozważyć, czy jest możliwe połączenie tych dwóch doktryn w jeden, uniwersalny pogląd¹⁸. Kontekstów jest wiele, zawsze jednak liberalizm i konserwatyzm są sobie przeciwstawiane. Obserwacja obecnej sytuacji społeczno-politycznej, zarówno w Polsce, jak i na świecie, pozwala stwierdzić, że silna polaryzacja społeczeństwa, a co za tym idzie dyskursywny przymus „opowiedzenia się” po jednej ze stron, stwarzają ogromny potencjał badawczy w przyszłości. Zwłaszcza że zjawiska te nie zostały jeszcze opisane w perspektywie dyskursywnej i komunikologicznej. Takie ujęcie pozwoliłoby na lepsze zrozumienie i analizowanie zjawisk, które obserwujemy w życiu codziennym społeczeństwa informacyjnego.

Bibliografia

- Bernacki W., *Liberalizm polski wobec komunizmu*, [w:] *Antykomunizm po komunizmie*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2001.
 Charchuła J., *Liberalizm polski. Idee, doktryny, przedstawiciele*, Kraków 2016.

¹⁷ G. Lakoff, *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*, przeł. M. Szczubiałka, Kraków 2017.

¹⁸ M. Saar, *Czy można jednocześnie być konserwatystą i liberałem? Frank Meyer i „fuzjonizm”*, „Internetowy magazyn filozoficzny Hybris” 2019, nr 4.

- Hołówka J., *Roger Scruton — konsekwentny, ale nieprzewidywalny*, „Przegląd Filozoficzny — Nowa Seria” 2020, nr 113.
- Kowalik T., *Polska transformacja a nurty liberalne*, „Ekonomista” 2007, nr 6.
- Kwaśnicki W., *Historia myśli liberalnej. Wolność, własność, odpowiedzialność*, Warszawa 2000.
- Lakoff G., *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*, przeł. M. Szczubiałka, Kraków 2017.
- Matyja R., *Konserwatyzm po komunizmie*, Warszawa 2009.
- Nash G., *The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945*, Willmington 2006.
- Skarżyński R., *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*, Warszawa 1998.
- Szacki J., *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- Warchał M., *Liberalizm po przejściach*, „Znak” 2011, nr 6.